

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2023-89-39>

**НОВИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПАПІШ ВІТАЛІІ АНДРІЇВНИ
«ЛІНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦІЯ ЕЛІТАРНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ:
ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ДИСКУРСИВНА ПРАКТИКА»¹**

Осіпова Т. Ф.

*доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови*

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна

orcid.org/0000-0003-2899-2606

ostaniya1967@gmail.com

Психологічний напрям у мовознавстві започатковано, як відомо, В. фон Гумбольдтом, Г. Штейнталем, розвинено О. Потебнею, В. Вундтом, актуалізовано вченими ХХ ст., зокрема Ч. Осгудом, Дж. Керролом, Т. Себеоком. Психолінгвістику традиційно розглядають як маргінальну галузь лінгвістики. Сьогодні цей напрям пролонгується в українському мовознавстві, зокрема у психолінгвістиці соціальних комунікацій (Г. Почепцов, О. Холод); психолінгвістиці художнього дискурсу (Л. Лисиченко та її наукова школа); нейролінгвістиці (Т. Ковалевська, Н. Кутуза); асоціативній лексикографії (Н. Бутенко, С. Мартинек); теорії мовної особистості (А. Загнітко, А. Романченко); лінгвістиці еґо-тексту (Т. Космеда); гендерній лінгвістиці (А. Архангельська, М. Брус, Т. Космеда та її наукова школа (Н. Карпенко, О. Халіман та інші представники), І. Морозова, О. Тараненко); лінгвоемоціології (В. Сліпецька); невербальній комунікації та її вербалізації (Т. Осіпова); акцентуації лінгвоперсони (Я. Бондаренко, Т. Куліш); психології творчості в художньому перекладі (Н. Дячук).

Дослідницький доробок авторки рецензованої монографії (а це майже 40 одноосібних публікацій, апробованих на 27 міжнародних форумах (с. 23–25)) створив підґрунтя для реалізації ідеї виокремлення «вчення про лінгвопсихоакцентуацію як самостійного напрямку сучасної української психолінгвістики» (с. 15). Висвітлюючи історію питання, В. Папіш стверджує, що «якби психологічний та суб'єктивний чинники мовлення, яким О. Потебня надавав величезне значення, надалі були більш розвинуті його послідовниками, насамперед Л. Булаховським, то батьківщиною психолінгвістики сьогодні називали би не Аме-

рику, а Україну» (с. 13). У процесі формування власної концепції авторка спирається на наукові погляди І. Франка, Д. Овсянико-Куликовського, В. Підмогильного, С. Балея, Я. Яреми, І. Огієнка, Л. Булаховського, Ю. Шевельова, І. Білодіда та інших учених. Під час розроблення базових теоретичних засад і з'ясування своєрідності вияву лінгвопсихоакцентуації в текстовій (дискурсивній) практиці українських елітарних лінгвоперсон дослідниця фокусує увагу на досягненнях психологічного напрямку в українському мовознавстві з урахуванням теорії лінгвоперсонології, лінгвістики тексту, лінгводискурсології, лінгвостилістики та психології творчості. Варто вітати такі сміливі наукові пошуки, адже вони сприяють ствердженню та розвою національної науки.

Рецензована монографія має струнку структуру: передмову, підготовлену професором Т. Космедою (с. 7–11), вступ (с. 13–26), чотири розділи з короткими висновками, загальні висновки (с. 369–375), резюме англійською мовою (с. 376–378), загальний список використаної літератури (що містить 586 найменувань) і джерел (30 позицій), покажчиків імен та термінів, що суттєво полегшують користувачам монографії відповідний науковий пошук. У вступі відображені всі обов'язкові складники монографічної праці, зокрема актуальність, мета, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, наукова новизна, теоретичне й практичне значення, структура та особливості апробації.

У розділі I «Методологічні засади дослідження: формування й розвиток учення про лінгвопсихоакцентуацію» (с. 27–156) струнко та послідовно викладено підґрунтя лінгвопсихоакцентуації, що формувалася понад століття на теренах українського мовознавства, пройшовши шлях від психологічних студій І. Франка, ґрунтовних ідей О. Потебні, спостережень і міркувань Д. Овсянико-Куликовського, лінгвопсихологічних досліджень Л. Булаховського та Ю. Шевельова,

¹ Папіш В. А. Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика : монографія / передне слово, наук. ред. Т. А. Космеди. Вінниця ; Ужгород : Ліра, 2022. 456 с.

які розвивали психолінгвістику в умовах її заборони й неприйняття чинною на той час тоталітарною системою. Суспільні процеси кінця ХХ ст. зумовили сплеск психолінгвістичної науки, і сьогодні українська психолінгвістика – це «розгалужена наука із системою самостійних керунків» (с. 41). Другий змістовий стрижень зазначеного розділу – галузева розбудова лінгвопсихоакцентуації: від досліджень у медицині (психіатрії) до філологічних напрацювань літературознавства й лінгвістики, в основі яких лежить теорія К. Леонгарда про акцентуовані особистості. В аспекті лінгвістичних напрацювань у галузі *лінгвопсихоакцентуації* авторка аналізує концепції наукових шкіл, що сформувалися на пострадянському просторі (серед них – і низка українських). В. Папіш інтерпретує поняття «мовна особистість», «ідіостиль» та «ідіолект» відповідно до психолінгвістичних постулатів, вважаючи їх осмислення незавершеним, відкритим до обговорення. Вона по-новаторськи моделює дослідницьку метамову, розширюючи дефініції деяких термінів, і мотивує необхідність введення терміна «лінгвопсихоакцентуація» замість поняття «психоакцентуація», що цілком доречно. Важливим теоретико-практичним штрихом вважаємо огляд науково-навчального корпусу психолінгвістики – фахових посібників і підручників для вищої школи, що на різних етапах розвитку зазначеної теорії певною мірою відбивали її поступ. Про системність і ретельність дослідниці свідчать численні примітки, у яких подано додаткову інформацію про чинну навчальну літературу. У розділі вміщено схеми, що репрезентують міждисциплінарний характер учення про лінгвопсихоакцентуацію (с. 88) та специфіку сприйняття й розуміння читачами тексту (с. 120). Цінним є те, що дослідниця надає критичні рекомендації щодо змін під час перевидання розглядуваних посібників або укладення нових з огляду на теорію лінгвопсихоакцентуації, однак, як видається, можна було би запропонувати конкретний матеріал, який, на думку авторки, варто було використати в навчальній літературі.

Розділ II «Модель аналізу текстового простору (поетика, проза, драма, листування) МО Лесі Українки у фокусі теорії лінгвопсихоакцентуації» (с. 157–228) репрезентує авторську комплексну методику дослідження лінгвопсихоакцентуації художнього й епістолярного текстотворення. У розділі виокремлені мовні елементи, що свідчать про *імпліцитну лінгвопсихоакцентуацію*, зокрема: інтерпретація характерних психологічних концептів (соматизми, кольороназви) та вербальної афектації, системи дискурсивних слів (займенників, числівників, прислівників, вигуків), вияв прагматики онімної лексики. Керу-

ючись основами *теорії лінгвістики тексту*, В. Папіш створює алгоритм виявлення індивідуальних психолінгвальних ознак художнього та епістолярного мовлення Лесі Українки, що становлять систему презентантів *істероїдної лінгвопсихоакцентуації*: надмірне вживання соматичної лексики (1) та лексики на позначення понять мистецтва (2); своєрідне омовлення регулятива *гроші*, ужитого з метою підкреслення надмірної щедрості поетеси (3); актуалізація лексем *казка, фантазії, чарівний, фантастичний, химера* (4); афективність мовлення (5) та його комунікативна гнучкість (6); вербалізація мінливості емоційних станів (7), поведінкових патернів (8); показова символіка псевдоніма як репрезентанта генетичного коду (9); високий ступінь мовної креативності в умінні моделювати оригінальну орнаменталіку (10) (с. 225). Запропоновано задекларувати такі терміни, як «онімна психолінгвістика», «соматична метонімія», «психологічний конструкт», «Я-концепція», окреслено систему концептів істероїдної лінгвопсихоакцентуації, зокрема *нереальність, божевілля* (с. 226). Розвиваючи *методику ретроспективного аналізу* під час дослідження МО Лесі Українки крізь призму її епістолярної, щоденникової спадщини та спогадів, В. Папіш підтверджує висунуту гіпотезу про те, що «власна модель мистецького сприйняття світу Лесі Українки в її текстовому (дискурсивному) просторі з урахуванням його різножанровості – поезія, проза (оповідання, есеї, легенди) і драма, а також епістолярний дискурс – змодельована на основі вербалізації істероїдної лінгвопсихоакцентуації» (с. 226). Постулати авторської теорії сформовані на багатому фактичному матеріалі, узагальненому діаграмами, що ілюструють частотність уживання лексики, пов'язаної з феноменом співу (с. 171), соматичної лексики (с. 179), використання назв червоного кольору і його відтінків (с. 186), функціонування лексем *мрія, химерний, фантазія, марево* (с. 189) у текстах Лесі Українки.

У розділі III «Лінгвопсихоакцентуація МО: аспектуально-фрагментарний аналіз (на матеріалі художніх текстів класиків української літератури)» (с. 229–326) продемонстровано можливість розробленої методики як способу виявлення імпліцитних ознак лінгвопсихоакцентуації елітарних МО Т. Шевченка, П. Куліша, О. Кобилянської, В. Винниченка, М. Коцюбинського, І. Огієнка. Спираючись на теорію К. Леонгарда та висунувши гіпотезу про наявність у текстах Т. Шевченка двох типів лінгвопсихоакцентуації – *афективно-екзальтованої* та *емотивної*, – авторка простежує кореляційні зв'язки між ними та домінантами його поетичного дискурсу, поступово підтверджуючи виокремлену гіпотезу. У художньому мисленні П. Куліша вчена виявляє риси *психоло-*

гічної істероїдності (демонстративності), до якої схильні люди з підвищеною театральністю, готовністю до негайних дій, переоцінкою власної особистості; саме такими є персонажі зазначеного митця (с. 324). Поєднання двох видів психолінгвоакцентуації – депресивності й нарцисизму – закодоване, на переконання авторки, у художній прозі О. Кобилянської. Ключовими поняттями її ідістилю вчена вважає і мотиви самотності, суму, смерті, старості (ознаки депресивності), і риси гордині, самозахоплення, завищеної самооцінки, байдужого ставлення до інших, заздрості (ознаки нарцисизму) (с. 324). Дослідниця переконана, що П. Куліш належить до істероїдного типу лінгвопсихоакцентуації, як і Леся Українка (с. 240). Прозові тексти В. Винниченка презентують гіпертимний тип лінгвопсихоакцентуації (с. 292), а в текстах М. Коцюбинського виявлено приховану депресивну та параноїдну акцентуацію (с. 307). У текстах І. Огієнка авторка виокремила ознаки параноїдної лінгвопсихоакцентуації, що втілена в релігійно-піднесеному стилі, лексемах на позначення світла, одоративній образності, прозоро вираженій позитивній емоційно-оцінній тональності, висоті духовних ідеалів, взаємозв'язку раціонального й ірраціонального тощо (с. 326). Однак у цьому розділі можна було також більш активно використати персональний дискурс письменників (листи, щоденники, спогади тощо) для підтвердження авторських висновків. Проте це, очевидно, може стати дослідницькою перспективою.

У розділі IV «Художній дискурс закарпатських письменників ХХ століття у фокусі лінгвопсихоакцентуації: регіональна своєрідність» (с. 327–368) науковиця намагається створити психоемоційні портрети закарпатських митців, «у мовотворчості яких потужно звучав націєтворчий пафос, а водночас посилювалася індивідуально-психологічна іпостась кожного з них» (с. 328). Залучивши до аналізу близько 70 оповідань Ф. Потушняка, В. Папіш виявляє синкретизм епілептоїдної та інтровертивної лінгвопсихоакцентуації, що зумовлено стильовими особливостями його художньої прози: це так звані «темні» тексти, які умовно репрезентують поняття «лють», «раптовість», «страх», «смерть» (с. 331–332). У «темних» текстах зазвичай описується важке життя людини у складних умовах. Моделювання художнього світу відбувається на всіх рівнях текстової матерії, що містить тональність прози, тематику, заголовки, лексико-фразеологічні, синтаксично-інтонаційні, пунктуаційні засоби. Трагічні мотиви виразно закодовані вже в окремих заголовках, наприклад: «Смерть Петрика», «Крадіж», «Голод», «Злодій», «Чужі люди», «Невдача», «Жаль», «Шибениця», «Заздрість» (с. 332). Аналізуючи художню прозу І. Чендея, учена вважає

на індивідуальність письменника, заглибленого у свій внутрішній світ, його інтровертивну натуру; вона пише: «<...> розпач, сум, горе, що вербалізовані в текстовому просторі письменника, вказують на його меланхолійний темперамент. А вміння стримувати емоції через замовчування чи переведення розмови на щось інше – на інтровертивність» (с. 357). Комунікативний закон мовленнєвого поглинання емоцій, вербалізація песимізму (самотність, смерть, холод), душевний біль, потреба турбуватися про інших – усе це ознаки «сумних» текстів, що, зокрема, кодують імпліцитну депресивну лінгвопсихоакцентуацію. Поетичну творчість П. Скуця дослідниця, на жаль, залишила без визначення певного типу лінгвопсихоакцентуації, обмежившись семантико-стильовою характеристикою ідістилю поета на прикладі вербалізації концепту *душа* (с. 362–366), що, на нашу думку, деякою мірою дисонує з попередніми аналогічними фрагментами на рівні методики наукового дослідження. Крім того, *патерни* української лінгвокультури найбільш послідовно розглянуті в поетичних текстах П. Скуця (с. 361). Виникає запитання: чому зазначений термін і відповідна методика аналізу не були послідовно застосовані також до текстів інших письменників?

В окремих фрагментах тексту (наприклад, на с. 257, 264, 290, 279 та інших) ідеться про своєрідність вербалізації невербальних засобів окремими письменниками, однак зазначений текстовий параметр міг би бути описаний більш послідовно, що могло надати додаткові виміри для лінгвопсихоакцентуації.

Стиль монографії відповідає чинним нормам сучасної української мови, виклад матеріалу логічний, ясний, послідовний, обґрунтований. Усі авторські положення широко підтверджуються переконливими прикладами на багатому ілюстративному матеріалі. Однак, на нашу думку, дослідниця не надала переконливе обґрунтування того, за якими принципами вибирала художні тексти для лінгвопсихоакцентуації.

Висловлені зауваження й рекомендації не применшують цінність виконаної роботи, а, як видається, стимулюють дослідницю до вдосконалення авторської теорії та її розширення. Безперечно, рецензована праця є ґрунтовним самостійним науковим дослідженням, сприяє розвитку української психолінгвістики та становленню нового її відгалуження – лінгвопсихоакцентуації, що поглиблює вже відомі психолінгвістичні теорії та створює підґрунтя для формування нових. Дослідження збагачує термінологію психолінгвістики, оскільки В. Папіш, як було зазначено, пропонує низку термінів, пов'язаних із розроблюваною проблематикою. Обґрунтовані терміни повинні ввійти в чинні

термінологічні словники під час їх перевидання; очевидно, на часі й створення словника термінів психолінгвістики. Видання хрестоматії з психолінгвістики, куди входили би базові публікації (чи їх фрагменти) знакових представників української психолінгвістики, також було би корисним для виховання науковців.

Відзначимо й науковий потенціал роботи: задекларований новий самостійний напрям розширює можливості *лінгвоперсоналогії*, закладаючи початки теорії *психолінгвоперсоналогії*, поглиблюючи теорію *лінгвістики тексту* / *пси-*

холінгвістики тексту (психолінгвістичний підхід до інтерпретації змодельованого художнього простору), *теорії дискурсу*, *лінгвостилістики*, *лінгвістики его-тексту*, *психології творчості* та, що важливо, методики лінгвопсихоакцентуації, яка докладно прописана в монографії.

З огляду на новизну праці, сміливість і креативність викладених у ній ідей передбачаємо, що монографія зможе викликати інтерес у науковців, студентів, магістрів, усіх тих, хто цікавиться українською ментальністю та культурою, своєрідністю психології українців.